

ROZWÓJ PRASY TADŻYCKIEJ – GENEZA, PRZEMIANY I CELE

ABSTRACT: The focus of this article is to describe how the press of Tajikistan was established and developed until the modern era. During the authors' fieldwork in the Republic of Tajikistan, the evolution of the role of the Tajik written media in the historical context was researched, with a special focus on the development of the press at the beginning of the 1990s. During this period, called the "golden era" of Tajik journalism, a great variety of independent, politically and culturally involved titles were published, but this soon came to an end after the outbreak of the civil war.

KEYWORDS: Tajikistan, press, media, Soviet and post-Soviet studies

Choć niepodległe republiki w Azji Centralnej powstały ćwierć wieku temu, wiedza o zachodzących w nich przemianach społeczno-kulturowych związanych z upadkiem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich nie została znacząco poszerzona, zwłaszcza w obszarze analiz orientalistów i kulturoznawców. Większość opracowań wychodzi spod piór politologów, posługujących się przede wszystkim językiem rosyjskim i nieznanymi innymi językami lokalnymi. Co więcej, w obecnej sytuacji politycznej Azji Centralnej dostęp badaczy do regionu jest utrudniony, a wydarzenia związane z budowaniem nowych państw w latach 90. XX w. budzą wiele kontrowersji wśród ich mieszkańców.

Celem artykułu jest pogłębienie wiedzy na temat rozwoju i celów prasy tadżyckiej w określonych kontekstach społeczno-politycznych. Szczególny nacisk został położony na prasę okresu kształtowania się niepodległego Tadżykistanu. Stan wiedzy o jej rozwoju w początku lat 90. jest wciąż niezadowalający i pełen uproszczeń, chociaż to temat szczególnie ciekawy, gdyż prasa tadżycka rozwijała się wówczas dynamicznie, co przyczyniło się do powstania stereotypu, że to właśnie dziennikarze – poprzez wpływanie na opinię publiczną – byli odpowiedzialni za rozpętanie tadżyckiej wojny domowej (1992–1997)¹.

POCZĄTKI PRASY TADŻYCKIEJ

Prasa w Azji Centralnej pojawiła się w ostatnich dekadach XIX w. jako narzędzie służące kolonizacji rosyjskiej, a niebawem w regionie zaczęły się ukazywać również wydawnictwa powstające poza carską administracją. W początkach XX w. aktywna była prasa o profilu reformatorskim – gazety i książki wydawał ruch dzadidów, czyli młodych muzułmańskich reformatorów nastawionych na zmiany przede wszystkim w dziedzinie edukacji². Prasa w ich perspektywie stanowiła symbol postępu i oświecenia, kluczowe medium służące informowaniu społeczeństwa o tym, co dzieje się na świecie, porów-

¹ Artykuł powstał dzięki materiałom zebranych podczas realizacji projektu badawczego nr 2013/09/D/HS2/00973, zatytułowanego *Kulturowe strategie wojny i pojednania. Analiza na przykładzie wojny domowej w Republice Tadżykistanu (1992–1997)* i finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² *History of Civilizations of Central Asia. Towards the Contemporary Period: From the Nineteenth to the End of the Twentieth Century*, t. 6, Chahryar Adle i in. (red.), UNESCO Publishing, Paris 2005, s. 557.

nywano ją też do medyka, który mógłby uleczyć społeczne bolączki³. W jej rozwój angażowali się znani lokalni intelektualiści, jak Sadridin Ajni⁴ czy Abdurauf Fitrat⁵, ale większość autorów publikowała pod pseudonimami w obawie przed represjami ze strony władz lub konserwatywnych sunnickich autorytetów religijnych, tak zwanych kadimich⁶.

Z dzadidami były związane początki lokalnej prasy w języku perskim – należy zauważyć, że w tamtym okresie nie funkcjonowała jeszcze w odniesieniu do języka nazwa „tadżycki”, a język używany przez siebie lokalni pisarze określali na przykład jako *zaboni todziku fors* – „język Tadżyków i Persów”⁷. Pierwszy perskojęzyczny tytuł prasowy, czyli dziennik „Buchoroi szarif” („Szlachetna Buchara”), ukazał się późno w porównaniu do wydawnictw w turkijskich językach regionu, co więcej, część publikowanych w nim materiałów była tłumaczeniami z wydawnictw w owych językach. Gazetę drukowano w piśmie arabsko-perskim od marca 1912 do stycznia 1913 r., kiedy zamknęła ją administracja carska. W podobnym okresie ukazywały się też dwujęzyczne pisma „Samarkand” („Samarkanda”) i „Ojina” („Lustro”)⁸.

Po rewolucji październikowej w rozwój prasy zaangażowali się bolszewicy, którzy w 1919 r. ustanowili perski oddział rządu Turkiestanu, służący propagowaniu zjednoczenia perskojęzycznych narodów pod hasłami rewolucji komunistycznej. W Samarkandzie pod koniec 1921 r. powstała pierwsza promująca ideały bolszewizmu gazeta w języku perskim, drukowana w piśmie arabsko-perskim i zatytułowana „Szu’lai inkilob” („Płomień rewolucji”), z hasłem przewodnim: „Miejsce prawdziwego rewolucjonisty jest w Bucharze!” Gazeta, podejmująca próbę udostępnienia języka pisanego szerszym kręgom społeczeństwa, była stosunkowo popularna – rozprowadzano ją we wszystkich miastach Turkiestanu i Buchary, miała też kilkuset prenumeratorów w Afganistanie i Iranie⁹.

PRASA RADZIECKIEGO TADŻYKISTANU

W październiku 1924 r. na terytorium Uzbekiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej utworzono Tadżycką Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką ze stolicą w Duszanbe, przekształconą pięć lat później w odrębną republikę związkową. Radzieckie rozwiązania polityczno-administracyjne wiązały się z koniecznością zdefiniowania koncep-

³ Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1998, s. 121.

⁴ Zob. np. Keith Hitchens, *Aynī, Šadr-al-dīn*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. 3, Routledge & Kegan Paul, London – New York 1989, s. 144–149; por. Nurali Salichow, Szarif Mułłojew, *Istorija tadżyckoj żurnalistiki*, Izdatielstwo RTSU, Duszanbe 2014, s. 92–96.

⁵ Zob. np. Habib Borjian, *Fetrat, ‘Abd-al-Raūf Boḳārī*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. 9, Bibliotheca Persica Press, New York 1999, s. 564–567.

⁶ N. Salichow, Sz. Mułłojew, op. cit., s. 54–56; Ibrohim Usmonow, Dawlat Dawronow, *Ta’richi matbuoti Tođzik* („Historia prasy tadżyckiej”), Maorif, Duszanbe 1997, s. 33–38; Michael Zand, *Boḳārā-ye Šarīf*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. IV, Routledge & Kegan Paul, London – New York 1990, s. 327–329.

⁷ John R. Perry, *From Persian to Tajik to Persian: Culture, Politics and Law Reshape a Central Asian Language*, w: Howard Isaac Aronson (red.), *NSL.8. Linguistic Studies in the Non-Slavic Languages of the Commonwealth of Independent States and the Baltic Republics*, The University of Chicago, Chicago 1996, s. 282; por. Lutz Rzehak, *Vom Persischen zum Tadschikischen: sprachliches Handeln und Sprachplanung in Transoxanien zwischen Tradition, Moderne und Sowjetmacht (1900–1956)*, Reichert Verlag, Wiesbaden 2001, s. 18–26.

⁸ I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 38–41.

⁹ Ibidem, s. 51–60; N. Salichow, Sz. Mułłojew, op. cit., s. 78–79; por. L. Rzehak, op. cit., s. 91–94.

cji narodów zamieszkujących poszczególne republiki, ich historii i języków. W odniesieniu do mieszkańców Tadżykistanu podjęto kroki zmierzające do standaryzacji literackiej wersji ich języka, przede wszystkim w oparciu o zuzbekizowane formy perskiego języka mówionego z obszarów Samarkandy i Buchary. W pierwszym okresie pismo arabsko-perskie zastąpiono zmodyfikowanym alfabetem łańskim, a w latach 1939–1940 – dostosowaną do języka tadżyckiego cyrylicą¹⁰. Od początku w promowanie tych zmian zaangażowana była prasa. Już w połowie 1924 r. lokalny komitet Partii Komunistycznej w Samarkandzie – ówczesnej stolicy Uzbekkiej SRR – założył dla tadżykojęzycznych czytelników tygodnik „Owozi todżiki kambaghal” („Głos biednego Tadżyka”), niebawem przekształcony w wydawany częściej „Owozi todżik” („Głos Tadżyka”). Poza upowszechnianiem idei aryjskiego pochodzenia Tadżyków i ich odrębności od innych narodów regionu, do celów pisma należała walka z analfabetyzmem i muzułmańskimi tradycjami uznanymi przez władze radzieckie za zacofane. Należy jednak zauważyć, że miało ono niewielu czytelników, głównie nauczycieli i urzędników – mniej niż 0,5% mieszkańców Tadżykistanu była piśmienna¹¹.

Jak widać, początki tadżyckiej prasy były związane z rejonem Samarkandy i Buchary – centrów kulturalnych, przyznanych przez władze ZSRR Uzbekistanowi. Z dużymi trudnościami natomiast tworzono prasę na terenach samego Tadżykistanu – za pierwszy tytuł uznaje się rosyjskojęzyczny biuletyn „Po basmaczu!” („Przeciw basmaczom”), który ukazał się pod koniec 1923 r. celem ideologicznej edukacji 3. Strzeleckiej Dywizji Turkiestanu i dyskredytacji lokalnego antybolszewickiego ruchu basmaczy. Z czasem władze radzieckie zaczęły wysyłać do Duszanbe sprzęt drukarski, drukarzy i dziennikarzy, a w sierpniu 1924 r. ukazał się pierwszy numer pisma „Owozi szark” („Głos Wschodu”)¹². W marcu następnego roku pojawiła się gazeta rządowa w języku tadżyckim, której pierwszy numer nosił nazwę „Idi todżik” („Tadżyckie święto”), a kolejne „Bedorii todżik” („Tadżyckie przebudzenie”)¹³. W listopadzie 1925 r. pojawiła się rosyjska wersja gazety – „Sowietskij Tadżykistan”¹⁴, a w następnym roku wersja uzbecka – „Qizil Todżikiston”. W języku rosyjskim wydawano również tytuły regionalne, jak „Kulabskaja prawda” („Prawda Kulabu”), „Kurgan-Tiubinska prawda” („Prawda Kurgontepy”) i „Leninabadszkaja prawda” („Prawda Leninabadu”). Z czasem pojawiły się kolejne gazety, na przykład w 1926 r. pismo Ludowego Komisariatu Edukacji „Donisz wa omuzgor” („Wiedza i nauczyciel”), a w latach 30. XX w. m.in. pismo Partii Komunistycznej „Bo rohi Lenin” („Drogą Lenina”) skierowane do kobiet¹⁵ czy „Komsomoli Todżikiston” („Komsomół Tadżykistanu”) – do młodzieży¹⁶.

¹⁰ John R. Perry, *Tajik ii. Tajik Persian*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica Online*, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/tajik-ii-tajiki-persian> [31.05.2016]; więcej na temat procesów kształtowania języka tadżyckiego zob. L. Rzehak, op. cit.

¹¹ Guissou Jahangiri, *The Premises for the Construction of a Tajik National Identity, 1920–1930*, w: Mohammad-Reza Djalili i in. (red.), *Tajikistan: The Trials of Independence*, Curzon, Surrey 1998; por. L. Rzehak, op. cit., s. 149; I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 51–60.

¹² N. Salichow, Sz. Mułojew, op. cit., s. 82; por. I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 67–69.

¹³ Od 1928 r. gazeta była wydawana jako „Todżikistoni surch” („Czerwony Tadżykistan”), a od połowy lat 50. – „Todżikistoni soweti” („Sowiecki Tadżykistan”).

¹⁴ Od lat 30. wydawana pod nazwą „Kommunist Tadżykistana” („Komunista Tadżykistanu”).

¹⁵ Od końca lat 50. wydawane pod nazwą „Zanoni Todżikiston” („Kobiety Tadżykistanu”).

¹⁶ Ibidem, s. 76–100.

Głównym zadaniem tadżyckiej prasy w okresie ZSRR było kształtowanie tożsamości radzieckiego obywatela, informowanie o wypełnianiu planów rozwoju gospodarczego i propaganda komunistycznej ideologii. W praktyce jednak niewiele gazet było w ogólnokrajowym obiegu, a wiele ukazywało się nieregularnie¹⁷. Najbardziej popularnymi dziennikami były te związane z Partią Komunistyczną – drukowano je w znaczących nakładach i rozprowadzano po całym kraju w ramach sprawnie działającego systemu dystrybucji¹⁸. Warto zauważyć, że to prasa w dużej mierze przyczyniła się do przemian języka tadżyckiego, który dzięki niej przejmował coraz więcej terminologii rosyjskiej – nowej lub zastępującej lokalne słownictwo. Wiadomości do mediów tadżyckich trafiały zwykle za pośrednictwem rosyjskojęzycznych źródeł z Moskwy, a rosyjskie teksty tłumaczono na tadżycki za pomocą bezrefleksyjnych kalek, co coraz bardziej oddalało język prasowy od literackiego języka używanego przez poetów, pisarzy czy ludzi nauki¹⁹.

„ZŁOTY OKRES” PRASY TADŻYCKIEJ

U źródeł tzw. złotego okresu rozwoju prasy tadżyckiej przypadającego na czas rozpadu ZSRR i powstawania niepodległej Republiki Tadżykistanu leżą przemiany społeczno-polityczne końca lat 80. XX w. W rezultacie pieriestrojki, w Tadżykistanie – podobnie jak w innych republikach radzieckich – do głosu zaczęły dochodzić idee i aspiracje związane z demokratyzacją życia społecznego oraz promowaniem narodowego języka i tradycji. Najważniejszym medium przemian stały się gazety, które podnosiły tematy do tej pory nieporuszane w Związku Radzieckim. Jednym z istotnych epizodów w historii prasy była publikacja na łamach pisma „Komsomoli Todżikiston” w styczniu 1988 r. kontrowersyjnego na tle ówczesnego dyskursu medialnego artykułu. Jego autorem był Mirbobo Mirrahim – filozof i działacz na rzecz rozwoju kultury tadżyckiej, związany później z ruchem społecznym Rastochez („Odrodzenie”). Tekst zatytułowany „Do kiedy woda będzie płynąć pod lodem?” (*To ba kaj ob az tagi jach merawad?*) poruszał problemy nurtujące tadżycką inteligencję, na przykład los Tadżyków w Samarkandzie i Bucharze, wzywał też do zrewidowania pewnych aspektów polityki radzieckiej, jak narodowy nihilizm, ekstremizm ateistyczny, niesprawiedliwy rozdział terytorialny i marginalizacja języka tadżyckiego²⁰.

Jak wskazują Usmonow i Dawronow, do rozwoju nowej prasy w Tadżykistanie przyczyniły się przede wszystkim dwa wydarzenia²¹. Pierwsze to ustanowienie 22 lipca 1989 r. prawa zatytułowanego „Prawo o języku tadżyckim (perskim)” (*Konuni zaboni todżiki (forsi)*), zgodnie z którym tadżycki uzyskał status języka państwowego, założono

¹⁷ Teresa Rakowska-Harmstone, *Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadjikistan*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1970, s. 214; por. Abduchamit Rachimow, *Osobiennosti funkcionirovanija pieczatnych SMI Tadżykistana posle obrietienija niezawisimosti*, nieopublikowana rozprawa habilitacyjna, Rossijsko-Tadżyckij (Sławiański) uniwersitet, Duszanbe 2012, s. 3.

¹⁸ Janusz Adamowski, *Środki masowej informacji, w: Tadżykistan: historia – społeczeństwo – polityka*, Tadeusz Bodio (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2002, s. 279–280.

¹⁹ J.R. Perry, *From Persian to Tajik to Persian*, op. cit., s. 286–287; por. L. Rzehak, op. cit., s. 346–382.

²⁰ Mirbobo Mirrahim, *To ba kaj ob az tagi jach merawad?* („Do kiedy woda będzie płynąć pod lodem?”), „Komsomoli Todżikiston” 1988, 6 stycznia, s. 1–2; por. Kirill Nourzhanov, Christian Bleuer, *Tajikistan: A Political and Social History*, The Australian National University Press, Canberra 2013, s. 196; I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 149–150.

²¹ Ibidem.

też możliwość zastąpienia w druku cyrylicy pismem arabskim²². Drugie to tak zwane „wydarzenia lutowe” – stanowiące preludeum wojny domowej wystąpienia antyrządowe na ulicach Duszanbe w lutym 1990 r., które zakończyły się rozlewem krwi²³. Zdaniem opozycji był to „początek tadżyckiej demokracji”²⁴, bo kryzys wewnętrzny związany z tymi zajściami stał się bezpośrednim impulsem do rozwoju zaangażowanej społecznie i politycznie prasy opozycyjnej, tworzonej przez intelektualistów, studentów i działaczy politycznych. Większość publikacji drukowano w języku tadżyckim, a na łamach niektórych z nich wykorzystywano nie tylko cyrylicę, ale też pismo arabsko-perskie²⁵.

Nowa prasa początkowo ukazywała się nielegalnie, a sytuację zmieniła dopiero ustawa „O prasie i innych środkach masowej informacji” (*Dar borai matbuot wa digar wositahoi achbori omma*) z 14 grudnia 1990 r., będąca imitacją rosyjskiej, wydanej pół roku wcześniej²⁶. Pierwszą niezależną gazetą był publikowany w języku tadżyckim „Rastochez” – organ stowarzyszenia o tej samej nazwie, założonego we wrześniu 1989 r. celem reform społecznych i gospodarczych, zapewnienia mieszkańcom Tadżykistanu wolności i sprawiedliwości społecznej, a także „wskreszenia narodowego języka i kultury oraz darzonych szacunkiem tradycji i obyczajów przodków”²⁷. Gazeta ukazała się w maju 1990 r. – pierwsze pięć numerów przygotowano w Wilnie, a publikacje do kraju przywozili Ormianie, następne numery drukowano w Armenii i Kirgistanie, a po upadku ZSRR w Duszanbe i Kofarnihonie. Pismo, którego redaktorem naczelnym był związany z tadżycką Akademią Nauk szef ruchu Rastochez, Tohir Abdudżabbor, docierało do tadżyckiej stolicy, a także do Pandżakentu, Tursunzody, Hisoru i znajdującej się na terytorium Uzbekistanu Samarkandy, a nawet do czytelników w Iranie i Afganistanie. Dopiero w maju 1991 r. gazeta została oficjalnie zarejestrowana jako „Dunjo” („Świat”)²⁸.

W tym okresie pojawiły się tadżyckojęzyczne gazety związane z nowymi partiami politycznymi, jak „Adolat” („Sprawiedliwość”), którą wydawali intelektualiści działający w Demokratycznej Partii Tadżykistanu (DPT, Hizbi Demokracji Todżikiston)²⁹. Pierwsze numery zostały wydrukowane za granicą, a oficjalnie pismo zaczęło ukazywać się

²² Omówienie przepisów w: J.R. Perry, *From Persian to Tajik to Persian*, op. cit., s. 289–295.

²³ Zob. np. K. Nourzhanov, Ch. Bleuer, op. cit., s. 179 i in.

²⁴ *Ba Raisi dżumhuri Todżikiston Rahmon Nabijew, Ba Raisi Szuroi Olii Todżikiston Safarali Kendżajew* („Do Prezydenta Tadżykistanu Rahmona Nabijewa, do Przewodniczącego Rady Najwyższej Tadżykistanu Safaralego Kendżajewa”), „Adolat” 1992, nr 4, s. 1.

²⁵ Część materiałów prasowych z tego okresu jest dostępna w Archiwum prasy tadżyckiej przy Katedrze Porównawczych Studiów Cywilizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego: <http://www.psc.uj.edu.pl/nauka/badania/apt> [13.01.2017]; zob. też: http://www.psc.uj.edu.pl/aktualnosci/wydarzenia/journal_content/56_INSTANCE_kMelm9B2Ih9/30300043/130095343 [13.01.2017].

²⁶ J. Adamowski, op. cit., s. 283.

²⁷ Tohir Abdudżabbor, *Peszguftor jo hakikati hol dar borai Rastochez* („Przedmowa lub obiektywna prawda o ‘Rastochezie’”), „Rastochez” 1990, nr 4, s. 2; por. K. Nourzhanov, Ch. Bleuer, op. cit., s. 196.

²⁸ Ahmadzoh Komilzoda, *Matbu’oti dahai 1990: Ozodije, ki az Todżikiston racht barbast* („Prasa lat 90.: Wolność, która wyruszyła z Tadżykistanu”), BBC Persian 2012, http://www.bbc.co.uk/tajik/institutional/2012/03/120307_ea_tajik_press_1990s.shtml [01.06.2016]; *Zarrabin: Debozai matbuoti mustakili Todżikiston* („Mikroskop: Wprowadzenie do niezależnej prasy Tadżykistanu”), Radioi Ozodi 2006, <http://www.ozodi.tj/archive/news/20050523/538/538.html?id=604244> [01.06.2016]; por. Oleg Panfilow, *Tadżykistan: żurnalisty na grażdanskaj wojnie (1992–1997)*, Izdatielstwo Prawa człowieka, Moskwa 2003, s. 8, 30–36.

²⁹ Z DPT były również związane tytuły lokalne, np. drukowany w Chodżencie „Orijon” („Ariowie”).

w Tadżykistanie we wrześniu 1990 r. W założeniu było ono zaangażowanym społecznym i politycznie tygodnikiem o profilu demokratycznym, ale problemy ze składem czy dostępem do papieru sprawiały, że ukazywało się nieregularnie. Jego redaktorem naczelnym był Imomnazar Cholnazar, który później w swojej wypowiedzi na temat tadżyckiej prasy w latach 90. podkreślił, że idea gazety pojawiła się po „wydarzeniach lutowych” i związanych z nimi represjach wobec dziennikarzy, którzy musieli odejść z redakcji rządowego dziennika „*Todżikistoni Soweti*”³⁰.

Inną gazetą tego typu był „*Nadžot*” („*Ratunek*”) – organ Partii Islamskiego Odrodzenia Tadżykistanu (PIOT, *Hizbi Nahzati Islomii Todżikiston*). Kilka pierwszych numerów pisma ukazało się nielegalnie w 1991 r., a legalne – w roku następnym pod redakcją Ajomiddina Sattora. Pismo, poza komentowaniem społecznej sytuacji w kraju, skupiało się na promowaniu wartości muzułmańskich, co oficjalnie stało się możliwe po rozpadzie ZSRR. Podobny profil miały również takie gazety jak „*Szachodat*” („*Męczeństwo*”) oraz „*Pajomi Hak*” („*Przesłanie prawdy*”), której założycielem i redaktorem naczelnym był Dawlat Usmon, jeden z liderów PIOT. Inne pismo tego nurtu to „*Minbari Islom*” („*Trybuna islamu*”) – oficjalne wydawnictwo tadżyckiego kadijatu (Kozijoti musulmononi Dżumhurii Todżikiston). Jego redaktorem naczelnym był Sajid Abdulloh Nuri – religijny działacz i intelektualista, późniejszy lider PIOT i jeden z głównych przedstawicieli opozycji tadżyckiej.

Pierwszą prywatną gazetą w Tadżykistanie była „*Czaroghi ruz*” („*Światło dnia*”), wydawana od czerwca 1991 r. z inicjatywy Dododżona Atouллоjewa – absolwenta Wydziału Dziennikarstwa Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. M.W. Łomonosowa. Popularność gazety była niewiarygodnie duża – drukowano zbyt mało egzemplarzy w stosunku do potrzeb, a stare numery odsprzedawano po zawyżonych cenach. Zdaniem Panfilowa gazeta stała się inicjatorem skandali, publikując demaskatorskie artykuły o korupcji w strukturach władzy³¹. To przyczyniło się później do oskarżania dziennikarzy o niszczenie porządku publicznego i wywołanie wojny domowej.

Z innych tytułów, które pojawiły się w początkach lat 90. XX w., warto wymienić „*Suchan*” („*Słowo*”) – organ Związku Dziennikarzy Tadżykistanu (*Ittihodi Žurnalistoni Todżikiston*), drukowany z inicjatywy jego przewodniczącego, dziennikarza i działacza politycznego Otachona Latifiego. Pismo publikowało materiały poświęcone demokratycznym zmianom w kraju oraz problemom ówczesnego lokalnego dziennikarstwa. Do nowych czasopism należały również magazyny o profilu literacko-kulturalnym, jak „*Haftgandż*” („*Siedem skarbów*”) czy publikacja Fundacji Języka Persko-Tadżyckiego (*Bunjodi zaboni forsii todżiki*) „*Somon*” („*Porządek*”), poświęcona reformom językowym oraz historii i kulturze społeczności perskojęzycznych. Fundacja Kultury Tadżykistanu (*Bunjodi farhangi Todżikiston*) wydawała pismo „*Farhang*” („*Kultura*”), w którym ukazywały się materiały poświęcone życiu kulturalnemu i tradycjom nie tylko Tadżykistanu, ale również innych poradzieckich republik regionu, Iranu, Afganistanu, Indii i Turcji. Pismo zamieszczało też wiersze i opowiadania zarówno znanych tadżyckich twórców, jak Sadriddin Ajni czy Mirzo Tursunzoda, jak i młodych literatów³².

³⁰ Ibidem, s. 19–26.

³¹ Ibidem, s. 14–16; por. N. Salichow, Sz. Mułojew, op. cit., s. 128.

³² A. Rachimow, op. cit., s. 22–25; N. Salichow, Sz. Mułojew, op. cit., s. 122–123; I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 150–153.

Ożywienie dyskursu prasowego można było zaobserwować nie tylko w publikacjach opozycji, ale też na łamach prasy rządowej, w której zaczęły pojawiać się bardziej liberalne treści. Można tu wspomnieć starające się uniezależnić od wpływów Partii Komunistycznej gazety „Dżawononi Todżikiston” („Młodzi Tadżykistanu”, wcześniej „Komsomoli Todżikiston”) czy „Pajomi Duszanbe” („Przesłanie Duszanbe”), a także „Wieczernyje Duszanbe” („Wieczorne Duszanbe”), gdzie wiosną 1992 r. ukazała się seria artykułów na temat demonstracji opozycji. Również publikacja Rady Najwyższej „Sadoi mardum” („Głos ludzi”) w 1991 r. przekształcała się w prawdziwą „trybunę ludu”, co najprawdopodobniej przyczyniło się do udanego zamachu na jej głównego redaktora, Muradulla Szeralizodę, w maju 1992 r. Liberalizacja nie dotyczyła oczywiście wszystkich gazet – najważniejsze publikacje państwowe, jak „Todżikistoni soweti”³³ oraz „Kommunist Tadżykistana”³⁴, utrzymywały dawny kurs ideologiczny³⁵.

Lata 1990–1992 uznawane są w Tadżykistanie za „złoty okres” rozwoju prasy. W tym czasie wydawanych było ponad 30 niezależnych tytułów, większość w języku tadżyckim, a w 1992 r. nakład prasy w kilkumilionowym Tadżykistanie wyniósł 112 mln egzemplarzy³⁶. Gazety i czasopisma były wówczas ważnym narzędziem sporów o wartości, charakter nowego państwa i drogę jego politycznego, gospodarczego i społecznego rozwoju, a także wizje kultury, języka i religii Tadżyków³⁷. Panująca wówczas atmosfera otwartości i wolności słowa nie przez wszystkich jest jednak oceniana pozytywnie – zarzuca się, że dziennikarze, pozbawieni hamulców wymuszanych wcześniej przez cenzurę, w swoich artykułach oskarżali dawny system i związanych z nim ludzi, nie przebiegając w słowach i nie licząc się z zasadami – zarówno dziennikarskiej rzetelności, jak i etyki³⁸.

PROBLEMY PRASY TADŻYCKIEJ W OKRESIE WOJNY DOMOWEJ

Do zakończenia tzw. złotego okresu rozwoju prasy tadżyckiej przyczyniła się przede wszystkim wojna domowa, która wybuchła w maju 1992 r. pomiędzy starającymi się utrzymać władzę postkomunistami a opozycją pod sztandarami muzułmańskimi, demokratycznymi i nacjonalistycznymi. Od początku dziennikarze stali się kozłami ofiarnymi i musieli mierzyć się z szykanami ze strony władz, takimi jak pobicia, groźby oraz przeszukania w miejscu pracy i zamieszkania, ale nie od razu zakończyło to okres niezależności prasy. Dopiero pod koniec 1992 r., po 16. sesji Rady Najwyższej, nastąpiła radykalna zmiana politycznej sytuacji, a liderzy partii opozycyjnych uciekli za granicę, między innymi do Afganistanu. W marcu 1993 r. generalny prokurator Duszanbe ogłosił, że dziennikarze będą ponosić odpowiedzialność karną za przekazywanie informacji

³³ Z czasem gazetę przemianowano na „Todżikistoni szurawi” („Radziecki Tadżykistan”), a następnie na „Dżumhurijat” („Republika”).

³⁴ Po uzyskaniu niepodległości przemianowana na dziennik „Narodnaja gazieta” („Ludowa Gazeta”).

³⁵ O. Panfilow, op. cit., s. 14; A. Rachimow, op. cit., s. 15; I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 149–150.

³⁶ Esfandiar Adinabay, *Changing Media and Politics in Tajikistan*, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford, Oxford 2013, s. 13, <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/publication/changing-media-and-politics-tajikistan> [01.10.2015].

³⁷ Zob. Elżbieta Olzacka, Paulina Maria Niechciał, *The press in constructing the cultural strategies of war. An example from the conflict in the Republic of Tajikistan*, „Securitologia” 2015, nr 22(2), s. 83–93.

³⁸ Zob. O. Panfilow, op. cit., s. 9–10; A. Rachimow, op. cit., s. 34–35; I. Usmonow, D. Dawronow, op. cit., s. 155.

destabilizujących sytuację społeczno-polityczną w kraju i podsycanie wrogości³⁹. Oskarżył opozycyjną prasę o próby obalenia rządu i rozpowszechnianie materiałów naruszających dobre imię władz republiki. W czerwcu 1993 r. Sąd Najwyższy zakazał działalności politycznych partii i ruchów, takich jak Rastochez, DPT i PIOT, zarzucając im „próbę siłowego obalenia konstytucyjnego ustroju Tadżykistanu, rozpoczęcie wojny domowej”⁴⁰. W grudniu Ministerstwo Druku i Informatyki unieważniło listę rejestracyjną publikacji, co oznaczało formalny zakaz ich wydawania⁴¹.

Od 1993 r. dostęp do prasy w Tadżykistanie był bardzo ograniczony. Władze skonolidowały kontrolę nad wydawnictwami państwowymi i zgodnie z postanowieniem Sądu Najwyższego takie pisma jak „Dżumhuriyat”, „Chalk owozi” oraz „Narodnaja gazietā” musiały posiadać redaktorów zatwierdzanych na sesjach Rady Najwyższej i akceptację Rady Ministrów⁴². Do Tadżykistanu przestały docierać „Prawda” („Prawda”), „Izwestia” („Wiadomości”) i inne rosyjskie wydawnictwa, a liczba miejscowych gazet zmniejszyła się radykalnie – dzienniki były wydawane maksymalnie trzy razy w tygodniu i dostępne praktycznie tylko w Duszanbe⁴³. Co więcej, w sierpniu 1995 r. władze tadżyckie wydały zakaz udzielania przez agencje prasowe informacji korespondentom – zarówno lokalnym, jak i zagranicznym, pozostawiając monopol na rozprzestrzenianie wiadomości w rękach administracji prezydenta. Tłumaczono to potrzebą stabilizacji i „bardziej obiektywnego wyjaśniania zachodzących w republice zdarzeń”⁴⁴.

Mimo zakazu, opozycja próbowała publikować własne wydawnictwa, na przykład PIOT wydawała pismo „Sadoi mudżohid” („Głos bojownika”) – najpierw w Badachszenie, a potem w Tawildarze. Również w Badachszenie ukazały się w 1993 r. trzy numery demokratycznie zorientowanego pisma „Surusz” („Posłaniec”), poruszające takie tematy, jak morderstwa dziennikarzy, zbiorowe mordy na mieszkańcach Kofarnihonu, Darbandu, Garmu i Badachschanu, uwięzienie poety Bozora Sobira oraz ingerencja Rosji i Uzbekistanu w wewnętrzne sprawy Tadżykistanu. Gazeta zakończyła swoją działalność z powodu braku papieru oraz konfiskaty prasy drukarskiej przez tadżyckie służby bezpieczeństwa⁴⁵.

Opozycja na emigracji również podejmowała próby publikacji prasy. Latem 1993 r. gazetę „Czaroghi Ruz” zarejestrowano w Moskwie. Tam od grudnia tego samego roku działało też Stowarzyszenie Niezależnych Dziennikarzy Tadżykistanu (Objedinienie niezawisimych żurnalistow Tadżykistanu), zrzeszające ponad stu pracowników mediów, którzy zostali zmuszeni do opuszczenia ojczyzny⁴⁶. Innym przykładem prasy tadżyckiej na emigracji był przygotowywany w Afganistanie biuletyn „Dżajhun” – od dawnej nazwy rzeki Pandż, którą przekraczali tadżyccy uchodźcy w drodze do tego kraju. Gazetę – ukazującą się nieregularnie w latach 1993–1996 – tworzyli ludzie związani z PIOT, a drukowano ją w języku arabskim, by – jak wyjaśnił jeden z założycieli – informować świat muzułmański o bratobójczej wojnie w Tadżykistanie. Inną gazetą emigracyjną była „Pajki piruzi” („Przesłanie zwycięstwa”), ukazująca się w Teheranie i według Panfilowa finansowana przez władze Iranu. Artykuły na jej łamach publikowano po tadżycku, zarów-

³⁹ O. Panfilow, op. cit., s. 62.

⁴⁰ Ibidem, s. 73.

⁴¹ A. Rachimow, op. cit., s. 36.

⁴² Ibidem, s. 17.

⁴³ Ibidem, s. 27; O. Panfilow, op. cit., s. 70.

⁴⁴ O. Panfilow, op. cit., s. 112.

⁴⁵ A. Komilzoda, op. cit.; O. Panfilow, op. cit., s. 259–262.

⁴⁶ Ibidem, s. 74, 81.

no w cyrylicy, jak i piśmie arabsko-perskim, a nieliczne egzemplarze gazety docierały do Tadżykistanu⁴⁷.

W maju 1997 r. amerykańska organizacja Freedom House zaliczyła Tadżykistan do osiemnastu państw, w których nie istnieje wolna prasa⁴⁸. Do końca lat 90. XX w. pozostawał on jednym z najbardziej niebezpiecznych krajów świata dla lokalnych dziennikarzy. Padali oni ofiarą napadów, gróźb, przeszukiwań i kar bez sądu, nęcano także ich rodziny, a zwolnienia z pracy – pod pretekstem współpracy z opozycją – dotyczyły też osoby pracujące w państwowych wydawnictwach⁴⁹. W niektórych postępowaniach przeciwko dziennikarzom sięgano nawet do wydarzeń sprzed wojny – na przykład podczas przesłuchań Mirboby Mirrahima w 1994 r. zarzucono mu obrażanie czci organów bezpieczeństwa państwowego i państwa w artykule dotyczącym wydarzeń lutowych opublikowanym cztery lata wcześniej⁵⁰.

W efekcie powszechnych zarzutów o odegranie znaczącej roli w rozpętaniu konfliktu i manipulacji opinią publiczną dziennikarze tadżyccy – nie tylko krytykujący rząd, ale też opozycję muzułmańską – padli ofiarą swoistego „polowania na czarownice”. Jednym z pierwszych był wspomniany redaktor naczelny „Sadoi mardum”, zamordowany w maju 1992 r., w następnych latach zginęli m.in. redaktor gazety „Dżumhurijat” Chuszbach Hajdarszo, znany fotograf i lokalny dziennikarz BBC Muhiddin Olimpuri oraz korespondent rosyjskiej telewizji publicznej ORT Wiktor Nikulin. Dziennikarze i intelektualiści ginęli również mimo oficjalnego zakończenia wojny domowej – na przykład w 1998 r. zginął znany dziennikarz i członek opozycji Otachon Latif⁵¹. Liczbę tadżyckich dziennikarzy zamordowanych w czasie wojny domowej i bezpośrednio po niej szacuje się na około siedemdziesiąt osób, choć nie w każdym przypadku jest jasne, czy śmierć dziennikarza miała związek z jego czy jej działalnością zawodową⁵².

POWOJENNA PRASA W REPUBLICIE TADŻYKISTANU

Wojna domowa zakończyła się 27 czerwca 1997 r. podpisaniem w Moskwie Generalnego Porozumienia o Ustanowieniu Pokoju i Pojednania Narodowego w Tadżykistanie. Sytuacja w kraju zaczęła się normalizować, jednak ogromne straty ludzkie i materialne są do dzisiaj przyczyną trudności, z jakimi boryka się ten kraj. Rozwój tadżyckiej prasy bezpośrednio po zakończeniu konfliktu był związany z problemami wynikającymi m.in. z trudnej sytuacji materialnej, w jakiej znaleźli się dziennikarze i wydawcy gazet. Jeszcze w 2002 r. w Tadżykistanie nie wychodził żaden dziennik, a tylko 60% gazet ukazywało się regularnie. Stałe deficyty papieru, utrudnienia w dostępie do drukarni, a także problemy z finansowaniem pracy dziennikarzy znacznie ograniczały możliwości funkcjonowania prasy niemającej poparcia rządu. W bardzo trudnej sytuacji znalazły się wydawnictwa regionalne, mające gorszy dostęp do infrastruktury poligraficznej⁵³. Co więcej, pokój – jak wspomniano powyżej – nie zakończył prześladowań, a nawet

⁴⁷ Ibidem, s. 271–273.

⁴⁸ Ibidem, s. 135.

⁴⁹ Ibidem, s. 121, 138.

⁵⁰ Wywiad Panfilowa z Mirrahimem dostępny w: ibidem, s. 31–34.

⁵¹ E. Adinabay, op. cit., s. 9–10. Lista i biogramy dziennikarzy zabitych w latach 90. XX w. w: O. Panfilow, op. cit., s. 152–257.

⁵² *The Media Situation in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Five Country Reports*, Office of the Representative on Freedom of the Media, OSCE, Vienna 2002, s. 66.

⁵³ A. Rachmow, op. cit., s. 34; *The Media Situation...* op. cit., s. 57.

morderstw dziennikarzy. Pod koniec grudnia 1998 r. Związek Dziennikarzy Tadżykistanu zorganizował seminarium, na którym dziennikarze oskarżyli państwo, że ich życie oraz praca nie są chronione, a brak dostępu do drukowanych mediów sprawia, że mieszkańcy kraju czerpią informacje głównie z radiostacji BBC i Swoboda⁵⁴.

Nowa fala niezależnych mediów – nie tylko gazet, ale też kanałów radiowych i telewizyjnych – pojawiła się w Tadżykistanie po zamachu na World Trade Center w 2001 r. wraz ze zwiększoną obecnością zachodnich organizacji w regionie. Powstały wówczas takie tadżyckojęzyczne tytuły jak „Nerui suchan” („Siła słowa”) wydawany przez Muchtora Bokizodę, „Ruzi naw” („Nowy Dzień”) – przez Radżaba Mirzę, a także „Nigoh” („Spojrzenie”) czy „Millat” („Naród”). Okres stosunkowej wolności mediów trwał niedługo, a konsolidacja rządowej kontroli nad nimi nastąpiła w latach 2004–2005, zamykając możliwość rejestracji gazet niezwiązanych z rządem i zmuszając do rejestracji i uzyskania akredytacji również dziennikarzy pracujących w Tadżykistanie dla zagranicznych mediów⁵⁵.

Dziś w Tadżykistanie w mocy jest zakaz wydawania prasy z udziałem kapitału zagranicznego, a ponad połowa drukowanej prasy jest finansowana z budżetu państwa. Gazety rządowe, jak „Dżumhurijat” i „Sadoi mardum” publikowane po tadżycku oraz „Narodnaja gaziet” w języku rosyjskim, ukazują się zwykle regularnie, dwa–trzy razy w tygodniu⁵⁶. W Tadżykistanie wydawana jest również prasa państwowa w językach mniejszości, zarówno na poziomie państwowym, jak i lokalnym, na przykład „Chalk owozi” w języku uzbeckim⁵⁷, co gwarantuje ustawa „O drukach periodycznych i innych środkach masowej informacji” (*Dar borai matbuoti dawri wa digar wositahoi achbori omma*)⁵⁸, która w 2013 r. zastąpiła poprzednie regulacje dotyczące mediów. W perspektywie normatywnej nie odbiega ona w założeniu od rozwiązań przyjętych w krajach demokratycznych, wobec czego za Sobczakiem należy podkreślić, że „Niska ocena wolności prasy w Tadżykistanie zdaje się więc być wynikiem nie tyle błędnych rozwiązań legislacyjnych, a skutkiem praktyki władz państwowych”⁵⁹. Jednym z głównych problemów paraliżujących rozwój prasy jest cenzura – oficjalnie zabroniona, ale stosowana w praktyce, na przykład poprzez odwołania do kodeksu karnego. Wykorzystywanie przeciwko dziennikarzom oskarżeń o zniesławienie, oszczerstwa, pomówienie czy straty moralne jest stałą praktyką centralnoazjatyckich rządów, co w zdecydowanym stopniu utrudnia rozwój mediów. Na przykład, według artykułu 137 tadżyckiego kodeksu karnego za obrazę w mediach „Twórcy pokoju i jedności narodowej” – prezydenta Emomaliego

⁵⁴ O. Panfilow, op. cit., s. 359–379.

⁵⁵ Olivia Allison, *Loyalty in the New Authoritarian Model: Journalistic Rights and Duties in Central Asian Media Law*, w: Eric Freedman, Richard Shafer (red.), *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Michigan State University Press, East Lansing 2011, s. 147.

⁵⁶ Gross Peter, Timothy Kenny, *Journalistic Self-Censorship and the Tajik Press in the Context of Central Asia*, w: Eric Freedman, Richard Shafer (red.), *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Michigan State University Press, East Lansing 2011, s. 126; *The Media Situation...*, op. cit., s. 58.

⁵⁷ Olivier Ferrando, *Ethnic Minorities and the Media in Central Asia*, w: E. Freedman, R. Shafer (red.), op. cit., s. 167–168.

⁵⁸ Dokument dostępny na: <http://mmk.tj/legislation/base/2013/> [13.01.2017].

⁵⁹ Jacek Sobczak, *System prasowy Tadżykistanu w procesie transformacji*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Ewa Kaja (red.), *W poszukiwaniu azjatyckiej tożsamości. Dylematy i wyzwania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 353.

Rahmona, który przez ten przydomek podkreśla swoją rolę w zakończeniu tadżyckiej wojny domowej – grozi do pięciu lat więzienia⁶⁰.

Narzędziem prawnym wykorzystywanym stale przez władze państw Azji Centralnej do kontroli mediów jest prawo podatkowe. W Tadżykistanie uzyskanie pozwolenia na druk wymaga oficjalnych opłat, a w praktyce także łapówek osiagających sumy tysięcy dolarów, przy czym kryteria wydawania licencji nie są jasne⁶¹. W ramach represji stosuje się zarówno szykany wobec poszczególnych dziennikarzy, groźby – np. telefoniczne lub wystosowywane podczas wizyt przedstawicieli władz w biurach – jak i kary pieniężne nakładane na dziennikarzy, redaktorów i wydawców gazet. Na przykład w październiku 2009 r. gazeta „Pajkon” („Strzała”) została skazana na karę 68 tys. dolarów amerykańskich za publikację otwartego listu krytykującego narodową agencję importu i eksportu⁶².

Innymi czynnikami ograniczającymi rozwój prasy są brak niezależnej dystrybucji informacji, a także nieprofesjonalne dziennikarstwo, nieszukające poparcia w faktach. Problemem jest niewystarczające wykształcenie dziennikarzy – profesjonalści nie żyją bądź wyjechali za granicę, a Związek Dziennikarzy Tadżykistanu jest przede wszystkim rządową marionetką⁶³. Jednym z kluczowych problemów jest też autocenzura. To charakterystyczna praktyka stosowana we współczesnych mediach tadżyckich, która pozwala uniknąć represji ze strony rządu. Prześladowania – jak w czasach wojny domowej – dosięgają też dziennikarzy na emigracji. Przykładem może być przebywający w Moskwie Dododżon Atowullojew, który był niejednokrotnie – na prośbę tadżyckich władz – aresztowany przez rosyjską policję, a w wyniku ataku nieznanego sprawców trafił do szpitala. We wrześniu 2008 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Republiki Tadżykistanu wydało nakaz aresztowania Atowullojewa, oskarżając go o publiczne wzywianie do zbrojnego obalenia konstytucyjnego rządu oraz publicznej obrazy prezydenta i określając go mianem „informacyjnego terrorysty”⁶⁴.

Kiedy w 2012 r. w Tadżykistanie obchodzono jubileusz stulecia prasy tadżyckiej, prezydent podkreślił fakt ukazywania się pokaźnej liczby gazet i magazynów na tadżyckim rynku prasowym – prawie 450 tytułów. Niemniej jednak jakość wydawnictw pozostaje bardzo niska, a tak zwana prasa niezależna to przede wszystkim tabloidy. Tylko nieliczne gazety poświęcają miejsce ważkim kwestiom politycznym czy społecznym, a ich nakład oraz dostępność na terenie kraju są niewielkie. W ostatnich latach część niezależnych wydawnictw pojawiła się w wersji internetowej, a niektóre korzystają z własnych agencji prasowych, na bieżąco dostarczających informacji online. Najbardziej aktywna jest założona w 1995 r. ASIA-Plus, publikująca w językach rosyjskim, tadżyckim i angielskim, posiadająca też profil na Facebooku oraz aplikację na urządzenia mobilne. Inne to Tojnews (związane z gazetą „Nigoh”), Millat czy podająca również informacje w języku perskim Ozodagon⁶⁵. Należy jednak zauważyć, że dostępność Internetu w Tadżykistanie jest wciąż bardzo ograniczona, a media internetowe również borykają się z problemem cenzury.

⁶⁰ Tekst kodeksu dostępny na: <http://mmk.tj/legislation/base/codecs/> [13.01.2017]; zob. P. Gross, T. Kenny, op. cit., s. 125, 135; O. Allison, op. cit., s. 150–152.

⁶¹ O. Allison, op. cit., s. 148, 152–153;

⁶² Eric Freedman i in., *Two Decades of Repression: The Persistence of Authoritarian Controls on the Mass Media in Central Asia*, „Central Asia and the Caucasus” 2010, t. 11, nr 4, s. 103; por. *The Media Situation...*, op. cit., s. 65–66.

⁶³ Por. E. Adinabay, op. cit., s. 13; P. Gross, T. Kenny, op. cit., s. 124; A. Rachimow, op. cit., s. 89.

⁶⁴ E. Adinabay, op. cit., s. 47–48; P. Gross, T. Kenny, op. cit., s. 135.

⁶⁵ E. Adinabay, op. cit., s. 10–12.

Według tworzonoego przez organizację Reporterzy bez Granic indeksu World Press Freedom Index Tadżykistan w 2016 r. znalazł się na 150. miejscu ze 180 krajów⁶⁶. Należy podkreślić, że jego pozycja obniżyła się znacząco w stosunku do roku poprzedzającego, co jest związane z nasileniem represji wobec opozycji. Delegalizacji Partii Islamskiego Odrodzenia Tadżykistanu na przełomie sierpnia i września 2015 r. towarzyszyła też likwidacja jej drukarni oraz wydawanego przez nią pisma „Nadžot”, a jesienią 2016 r. m.in. pod pretekstem obrazu prezydenta, której dopatrzone się w literówce słowa ‘prezydent’ (*prezident* zamiast *prezident*), zamknięto stosunkowo najbardziej krytyczną wobec rządu gazetę „Niğoh”. Związani z represjonowanymi wydawnictwami dziennikarze znajdują się obecnie w więzieniach lub uciekli z kraju.

ZAKOŃCZENIE

W artykule przedstawiony został historyczny rozwój tadżyckiej prasy na tle wydarzeń społeczno-politycznych i przemian kulturowych w Azji Centralnej, a także główne problemy powojennych publikacji wydawanych w Tadżykistanie. Chociaż pierwsze tadżyckie tytuły pojawiły się nieco później niż turkijskojęzyczne wydawnictwa, to ich rozwój przebiegał podobnie w całym regionie. Początkowo, obok wydawców rosyjskich, gazety publikowali lokalni intelektualiści i reformatorzy. Po rewolucji październikowej i stopniowej konsolidacji radzieckiego imperium prasa – włączona w struktury komunistycznego państwa – zaczęła wypełniać przede wszystkim rolę propagandową.

Szczególnie ciekawym etapem rozwoju tadżyckiej prasy jest tak zwany „złoty okres” lat 90. XX w. Podczas przemian polityczno-społecznych związanych z rozpadem ZSRR i budowaniem niepodległej republiki wydawnictwa rozwijały się szczególnie dynamicznie, a publikacje prasowe były szeroko komentowane. W Tadżykistanie do dzisiaj pokutuje opinia, że winnymi trawąjącej w latach 1992–1997 wojny domowej byli właśnie dziennikarze, którzy rozpalili wrogość i poprzez swoje manipulacje skłócili ludzi między sobą⁶⁷. Efektem tych przekonań było „polowanie” na dziennikarzy, które w pewnym stopniu trwa do dziś. Mimo odrodzenia się rynku prasowego po wojnie, nadal boryka się on z licznymi problemami. Obok złej sytuacji materialnej tadżyckich wydawnictw oraz braku pozytywnych wzorów profesjonalnego dziennikarstwa należy do nich sytuacja polityczna Tadżykistanu, która nie sprzyja rozwojowi mediów i coraz bardziej organicza możliwość funkcjonowania szczególnie tych w jakikolwiek sposób krytycznych wobec tamtejszej władzy.

BIBLIOGRAFIA

- Abdudzabbor Tohir, *Peszuftor jo hakikati hol dar borai Rastochez*, „Rastochez” 1990, nr 4, s. 2.
- Adamowski Janusz, *Środki masowej informacji*, w: *Tadżykistan: historia – społeczeństwo – polityka*, Tadeusz Bodio (red.), Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2002, s. 279–287.
- Allison Olivia, *Loyalty in the New Authoritarian Model: Journalistic Rights and Duties in Central Asian Media Law*, w: Eric Freedman, Richard Shafer (red.), *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Michigan State University Press, East Lansing 2011, s. 143–160.
- Ba Raisi džumhuri Todżikiston Rahmon Nabijew, Ba Raisi Szuroi Olii Todżikiston Safarali Kendżajew*, „Adolat” 1992, nr 4, s. 1.

⁶⁶ Zob. <https://rsf.org/en/ranking> [01.06.2016].

⁶⁷ Por. A. Rachimow, op. cit., s. 33.

- Borjian Habib, *Feḡrat, 'Abd-al-Raūf Boḡārī*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. 9, Bibliotheca Persica Press, New York 1999, s. 564–567.
- Ferrando Olivier, *Ethnic Minorities and the Media in Central Asia*, w: Eric Freedman, Richard Shafer (red.), *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Michigan State University Press, East Lansing 2011, s. 161–183.
- Freedman Eric i in., *Two Decades of Repression: The Persistence of Authoritarian Controls on the Mass Media in Central Asia*, „Central Asia and the Caucasus” 2010, t. 11, nr 4, s. 94–110.
- Gross Peter, Timothy Kenny, *Journalistic Self-Censorship and the Tajik Press in the Context of Central Asia*, w: Eric Freedman, Richard Shafer (red.), *After the Czars and Commissars: Journalism in Authoritarian Post-Soviet Central Asia*, Michigan State University Press, East Lansing 2011, s. 123–139.
- History of Civilizations of Central Asia. Towards the Contemporary Period: From the Mid-nineteenth to the End of the Twentieth Century*, t. 6, Chahryar Adle i in. (red.), UNESCO Publishing, Paris 2005.
- Hitchins Keith, *'Aynī, Ṣadr-al-dīn*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. 3, Routledge & Kegan Paul, London – New York 1989, s. 144–149.
- Jahangiri Guissou, *The Premises for the Construction of a Tajik National Identity, 1920–1930*, w: Mohammad-Reza Djalili i in. (red.), *Tajikistan: The Trials of Independence*, Curzon, Surrey 1998, s. 14–41.
- Khalid Adeb, *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1998.
- Mirrahim Mirbobob, *To ba kaj ob az tagi jach merawad?*, „Komsomoli Todżikiston” 1988, 6 stycznia, s. 1–2.
- Nourzhanov Kirill, Christian Bleuer, *Tajikistan: A Political and Social History*, The Australian National University E Press, Canberra 2013.
- Olzacka Elżbieta, Paulina Maria Niechciał, *The press in constructing the cultural strategies of war. An example from the conflict in the Republic of Tajikistan*, „Securitologia” 2015, nr 22(2), s. 83–93.
- Panfilow Oleg, *Tadżykistan: żurnalisty na grażdanskaj wojnie (1992–1997)*, Izdatielstwo Prawa człowieka, Moskwa 2003.
- Perry John R., *From Persian to Tajik to Persian: Culture, Politics and Law Reshape a Central Asian Language*, w: Howard Isaac Aronson (red.), *NSL.8. Linguistic Studies in the Non-Slavic Languages of the Commonwealth of Independent States and the Baltic Republics*, The University of Chicago, Chicago 1996, s. 279–305.
- Rachimow Abduchamit, *Osobiennosti funkcyonirowanija pieczatnych SMI Tadżykistana posle obrietienija niezawisimosti*, nieopublikowana rozprawa habilitacyjna, Rossijsko-Tadżyckij (Sławiański) uniwersitet, Duszanbie 2012.
- Rakowska–Harmstone Teresa, *Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadjikistan*, Johns Hopkins Press, Baltimore 1970.
- Rzehak Lutz, *Vom Persischen zum Tadschikischen: sprachliches Handeln und Sprachplanung in Transoxanien zwischen Tradition, Moderne und Sowjetmacht (1900–1956)*, Reichert Verlag, Wiesbaden 2001.
- Salichow Nurali, Szarif Mułojew, *Istorija tadżyckaj żurnalistiki*, Izdatielstwo RTSU, Duszanbie 2014.
- Sobczak Jacek, *System prasowy Tadżykistanu w procesie transformacji*, w: Joanna Marszałek-Kawa, Ewa Kaja (red.), *W poszukiwaniu azjatyckiej tożsamości. Dylematy i wyzwania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 323–354.
- The Media Situation in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan. Five Country Reports*, Office of the Representative on Freedom of the Media, OSCE, Vienna 2002, s. 66.
- Usmonow Ibrohim, Dawlat Dawronow, *Ta'richi matbuoti Todżik*, Maorif, Duszanbe 1997.
- Zand Michael, *Boḡārā-ye Ṣarīf*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica*, t. 4, Routledge Kegan Paul, London–New York 1990, s. 327–329.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Adinabay Esfandiar, *Changing Media and Politics in Tajikistan*, Reuters Institute for the Study of Journalism, University of Oxford, Oxford 2013, <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/publication/changing-media-and-politics-tajikistan> [01.10.2015].
- Archiwum prasy tadżyckiej przy Katedrze Porównawczych Studiów Cywilizacji Uniwersytetu Jagiellońskiego: <http://www.psc.uj.edu.pl/nauka/badania/apt> [13.01.2017].
- Komilzoda Ahmadszoh, *Matbu'oti dahai 1990: Ozodije, ki az Todžikiston racht barbast*, BBC Persian 2012, http://www.bbc.co.uk/tajik/institutional/2012/03/120307_ea_tajik_press_1990s.shtml [01.06.2016].
- Perry John R., *Tajik ii. Tajik Persian*, w: Ehsan Yarshater (red.), *Encyclopaedia Iranica Online* 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/tajik-ii-tajiki-persian> [31.05.2016].
- Zarrabin: *Debozai matbuoti mustakili Todžikiston*, Radioi Ozodi 2006, <http://www.ozodi.tj/archive/news/20050523/538/538.html?id=604244> [01.06.2016].
- <http://mmk.tj/legislation/base/2013/> [13.01.2017].
- <http://mmk.tj/legislation/base/codecs/> [13.01.2017].
- http://www.psc.uj.edu.pl/aktualnosci/wydarzenia/journal_content/56_INSTANCE_kMeIm9B2I-hI9/30300043/130095343 [13.01.2017].
- <https://rsf.org/en/ranking> [01.06.2016].